

Arap Baharı Süreci Sonrasında Orta Doğu'da Kadın

Merve Suna Özel Özcan*

Hiç kimse onlarca yıldır iktidarda olan baskıcı rejimlerin devrilmesini isteyen Arap dünyasının sokaklarında ve halk meydanlarında toplanan kadınların sahnelerini unutmayacak. Bu sahneler Arap toplumunun iyiye doğru değiştiğine dair önemli bir işaret. (Karman, 2016)

Öz

Tarihsel süreç içinde kadın ve erkeğin toplumsal, siyasi ve iktisadi rolleri her bölgede farklı ilerleme süreci üzerinden kendini var etmiştir. Kadınların, erkekler karşısında hak kazanımı yüz yıllar içinde gelişen bir sürecin sonucunda, Batı ve Doğu ekseninde farklılık göstermiştir. Bu bağlamda Orta Doğu bölgesinde kadınlar, siyasi ve toplumsal yapıda yüzyıllardır hak kazanımı ve sahipliğinde, Batı ile farklı bir gerçeklik yaşamaktadır. 2010 yılı sonrası Arap Baharı süreci ile birlikte, Orta Doğu'da kadınların sistem içindeki rolleri ve konumu büyük bir değişim ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak temel sorun, sadece bölgenin kendi dinamiklerinde değil, aynı zamanda kimlik ve öteki ayrımı tanımlamalarında kadınların yerinin daha ilk aşamada ön kabuller ile oluşturulmasıdır. Bu noktada bölgede kadınların rolü ve yeri belli farklar ile okunmuş ve hak kazanım ya da sınırlandırılması da bu şekilde algılanmıştır. Bu çalışma kapsamında kadının toplumsal cinsiyet ve ötekilik noktasında yeri incelenecek ve Orta Doğu'da özellikle Arap Baharının sonrasında kadın hakları ve konumu ekseninde yansımalarına bakılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kadın, Orta Doğu, Toplumsal Cinsiyet, Kimlik.

Woman in the Middle East After the Arab Spring

Abstract

The social, political and economic roles of women and men have created themselves through different progression in each region within the historical process. Accordingly, the process and conditions of women to be entitled to men differed in the Western and Eastern axis. In this context, women in the Middle Eastern region have been living in a different reality from those in the West on the issue of entitlement in political and social structures for centuries. After 2010, with the Arab Spring, the roles of women in the system of the Middle East also experienced a major change. However, the main problem here is the establishment of the place of women with preliminary acceptance not only in the region's own dynamics, but also in identifying identity and other distinction. After this situation, it creates certain differences in reading women's rights and gains in the region. Within the scope of this study, the place of women at the point of gender and otherness will be examined and its reflections in the Middle East, especially after the Arab Spring, will be examined on the axis of women rights and position.

Keywords: Women, Middle East, Gender, Identity.

*Dr. Arş. Görevlisi | Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Böl. | mervesuna@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9027-3990 | DOI: 10.36484/liberal.684576
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 25, Sayı: 97, Kış 2020, ss. 89-108.
Gönderim Tarihi: 4 Şubat 2020 | Kabul Tarihi: 17 Mart 2020

Giriş

Orta Doğu coğrafyasında 2010 yılından bu yana pek çok değişimin küresel etkilerini yakından takip etmekte ve görmekteyiz. Burada yaşanan Arap Baharı süreci ve akabindeki değişimleri küresel ve devletler bazında ele alırken belki de en önemli konumlardan biri olan birey ve bunun içinde de kadın özelinde yaşanan gelişmelerin gözden kaçırılmasıdır. Bu noktada asıl eleştirimiz belki de sistemin sahip olduğu özelliklere getirilmelidir. Uluslararası ilişkiler ve sistemin yapısı başlangıçtan bu yana ataerkil ontolojinin tekamülüne dayanmaktadır. Avrupa tarihi içinde kadının sistemdeki rolü ve gücü sorgulandığında Tickner (1999), uluslararası ilişkilerin realizm yaklaşımına etki eden Machiavelli'ye dikkat çekmektedir. *Prens*'te Machiavelli daha ilk baştan prenseslere yer vermemektedir. Var olan kadın vurgusu "Fortuna"ya dayanmaktadır ki o da, yenmek ve boyun eğmek için gerekli olan bir kadın olarak yer almaktadır. Çağdaş uluslararası ilişkilerde, Machiavelli'nin Fortuna'sına benzer şekilde kuvvetin ve çatışmanın nihai hakemi erkek egemen süreçte görülebilir (Tickner, 1999, s. 44-48). Avrupa'da yüzyıllar içinde kadının rolü ve etkisi değişmiştir. Ancak esasen ataerkilliğin gücü hala varlığını sürdürmektedir. Bu noktada Sjoberg (2015), erkek ve kadının sosyal ve politik durumlarda eşit olmadığı dahası maskülenlik ile özdeşleştirilen özelliklerin, feminenlikle özdeşleştirilen özelliklerden üstün olduğuna dikkat çekmektedir (Sjoberg, 2015, s. 24).

Toplumda var olan ataerkillik, "erkeğin yönetimi" anlamına gelen, daha geniş anlamında aileden başlamak üzere tüm hayatı saran bir yapı oluşturmaktadır (Heywood, 2013, s. 252). Bu durum ile bağlantılı olarak toplumsal cinsiyetin yarattığı ve dayattığı roller, kadın ve erkeğin özgürlük ve varlık alanlarını belirlemektedir. Modernleşme ile kadının, toplumsal ve siyasi alanındaki rolünde değişimler yaşanmış ve kadın haklarında seçme seçilme haklarının yanı sıra sendikal haklar gibi pek çok gelişim sağlanmıştır.¹ Ancak belki de temel sorunlardan biri, kadınların modernleşmeden ya da modern dünyanın getirilerinden bağımsız erkek karşısındaki rolüdür. Duverger, 1955 yılında siyasi haklar konusunda kadın ve erkek eşitliğinin pek çok anayasa ve kanun ile belirlendiğine dikkat çekerken İsviçre istisnasından bahsetmiştir. Duverger'e (1955) göre, o dönem için modern ülkelerden ve dünyanın en eski demokrasilerinden biri olan İsviçre² bir istisnadır. Buna karşılık Uzak Doğu'da ve İslam

1 Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Özcan & Emine Erden Kaya, *Batı Tarihi İçerisinde Kadının Toplumsal ve İktisadi Rolü*, 2017).

2 İsviçre Avrupa açısından çok ilginç örneklerden biridir. I. Dünya savaşı sonrasında pek çok ülkede kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilirken İsviçre bunu 1971 yılında kadınlara bir hak olarak tanımıştır.

ülkelerinde kadınların hukuki statülerindeki bu gelişme gerçekten de devrimci bir tempoda ilerlemektedir (Duverger, 1955). İlginç bir nokta ise 1955 yılındaki bu örnek ile günümüz kıyaslandığında ortaya çıkan tablo da dikkat çekicidir. Çünkü Birleşmiş Milletler Kadın birimi (UN Women)³, küresel olarak erkeklerin parlamenterlerin %77'sini, hükümet bakanlarının %82'sini, hükümet başkanlarının %93'ünü ve devlet başkanlarının %94'ünü temsil ettiğine dikkat çekmektedir (Why A Woman's Place Is In Politics, 2018).

Çalışma kapsamında Avrupa'dan tarihsel ve kültürel olarak farkı bir bölgede olan Orta Doğu coğrafyasında kadın ve kadın hakları ele alınacaktır. Arap Baharı süreci ile tüm dikkatler Orta Doğu bölgesine çevrilmiştir. Burada yaşanan olaylar ve gelişimlerin küresel etkileri şüphesiz çok önemli olmuş ve olmaktadır. Ancak gözden kaçan en önemli konu, bu bölge var olan kadınlar ve kadınların durumudur. Bu bağlamda kadınların sadece bölgede yaşanan gelişmeler karşısında yaşadıkları ele alınacaktır. Bu çalışma esasında iki temele dayanmaktadır. İlki uluslararası sistemde devletlerin ve bölgelerin Huntington'un ortaya koyduğu medeniyetler çatışmasına var olan ayrımına göre kurgulanan bir yapıda biz ve onlar ayrımının yaratılmış olmasıdır (Huntington, 2005).

Soğuk Savaş'ın galibi Batı'nın, yeni tehdit algısının temelleri Müslümanlar üzerinde yoğunlaşır iken, 11 Eylül ile yeni bir kırılma yaşanmıştır. 11 Eylül Terör eylemleri sonrasında "Medeniyetler Çatışması" tezinin meşruiyeti bir anlamda sağlanarak Batı'nın güvenlik tehdidi "Müslüman" gruplar üzerinde yoğunlaştırmış ve uluslararası sistem içerisinde hızla yeni bir dönüşüm yaşanmıştır. İkincisi ise bu ayrım içinde öteki olarak ya da düşman olarak addedilen bölge insanların arasında kadını yerinin sorgulanmasıdır. Bu bağlamda esasında feminist çalışmalarda var olan kadının toplumsal roller ile sınırlanmasına bölgenin ve sisteminde ona yüklediği rol ve konumun sorgulanması yapılacaktır. Bu açıdan kadının Orta Doğu özelinde sadece kadın olmaktan değil, aynı zamanda kadın olarak Orta Doğu'da yaşadığı gerçeğinin uluslararası alanda ona yüklediği ötekileştirme de önemli hale gelmektedir. Esasında kadınlar Arap Baharı boyunca sürece aktif katılmış ve her yönden ön saflarda olmuşlardır. Bu süreçte kadınlar, kadınlara yönelik şiddeti protesto etmiş ve günlük uygulamalarda ilişkin yasal cinsiyet eşitliği talep etmişlerdir. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin kadınların durumu bölgede kurumsallaşmış, baskıcı uygulamalar karşısında belli aşamalarda sıkışmıştır. Batı medyasında "Ortadoğu kadının uyanışı" imajı yaratılmaya başlamıştır (Altan-Olcay, 2015, s. 10).

3 BM Kadın birimi cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi üzerine çalışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "About UN Women" (Erişim: <https://www.unwomen.org/en/about-us/about-un-women>).

Ancak durumun arka planının var olan gerçeklik ve kazanımlar sorgulanmalıdır. Bu noktada çalışma kapsamında Orta Doğu bölgesinde yaşanan doğrulan olayları ve ülkeleri incelemek yerine kadınların bölge içinde yaşadığı sorunları ve durumu total olarak incelemeye odaklanılacaktır. Buradaki temel amacımız Orta Doğu'da temel olarak kadın hakları ve bu hakların elde edilmesinde ortaya çıkan ortak ve benzer noktaların ortaya konmasıdır. Yine ülkesel bazda yaşanan sorunların bölgesel ve küresel tekamülleri Orta Doğu'da kadınların ötekileştiği bir gerçeğin yanı sıra haklarının da kısıtlandığı bir alanı gözler önüne sermektedir. Temel olarak çalışmanın yöntemi sorunları ve durumları ortaya koyacak temelde literatür ve güncel haberlerden elde edilen veriler ekseninde toplanmaktadır. Bu noktada ilk olarak kavramsal bir çerçeve sunma maksadı ile kimliklerin yaratıldığı bir ötekileştirme incelenecek akabinde toplumsal cinsiyet kavramı ele alınacaktır. Akabinde Orta Doğu bölgesinde kadınların siyasi, sosyal ve iktisadi olarak buldukları konumu inceleyeceğiz. Son noktada Arap Baharı süreci ve sonrasında kadınların sahip olduğu hakların değişip değişmediği ya da ne gibi sınırlama ve değişimler ile şekillendiği ortaya konmuş olacaktır.

Kimlikleri Tanımlamak

Sjoberg (2015) *Toplumsal Cinsiyet Savaş ve Çatışma: Savaşın Feminist Teorisi* adlı çalışmasında savaş ve çatışma ile ilgili bilimsel çalışmalarda kadınlardan bahsedilmediğine dikkat çekmektedir. Sjoberg'e göre bunun nedeni kadınların kısıtlı rollere sıkıştırılması ve esasında ulaştırma sorunlarının da sebebi olarak görülmesidir (s. 19-20). Bu noktadan hareket ile başlıkta, kadınların toplumsal cinsiyetlerinden ziyade ilk aşamada ait oldukları kimlikler ile ilgisine kavramsal olarak inceleme amaçlanmıştır. Bu başlıkta temel olarak "öteki ve biz" i incelemedeki amacımız kadınların etnik ya da milliyet noktasında ait oldukları grupların kimliklerinin oluşumunun görülmesidir. Ötekinin yaratımına giden sürece baktığımızda ilk adım olarak kimliklerin oluşum ve tanımlamalarının önemli olduğu görülmektedir. Buradaki temel sorun kavramların somutluktan uzak sübjektiflikler içinde var oluşudur. Scott konuya ilişkin önemli bir ayrım ortaya koyarak esasında belirttiğimiz durumu da açıklamaktadır. Ona göre ırk ve toplumsal cinsiyet ya da sınıf kavramları bir ayrıma tabii tutulmalıdır. Sınıf kavramı tarihsel değişim ve iktisadi determinizme dayalıdır. Buna karşılık ırk ve toplumsal cinsiyet Marksizm bağlamında sınıfın sahip olduğu berraklıklara sahip değildir (Scott, 1986). Dolayısı ile bu başlıkta inceleyeceğimiz kavramlar ve akabinde toplumsal cinsiyet kendisine yüklenen anlamlardan yekûn olduğu söylenebilir.

Yuval-Davis, kimlik kazanımı noktasında aile alanı, akrabalık veya arkadaşlık ilişkisi çerçevesinde örgütlenen, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanların varlığına dikkat çekmektedir. Bu üç alan ona göre, ideolojik kimlik ve söylemlerini üretmektedir ki, bu da homojen olmayan bir alandır. Bu nedenle de bunun etkisi toplumdaki etnisite, sınıf, toplumsal cinsiyet ve diğer gruplaşmalar üzerindeki etkileri farklı olabilmektedir (Yuval-Davis, 2014, s. 41). Tajfel bu bağlamda bireyin “kişisel kimlik” içerisinde kendini diğer kişilerden ayıran, düşünsel ve duygusal yeteneklerinden oluşan özelliklerine dikkat çekmektedir. Bu noktada aidiyet ve ideoloji ile düşünüldüğünde, her bireyin aynı zamanda bir “sosyal kimliği” vardır ve bu kişinin özel bir gruba bağlılığının düşünsel ve duygusal yansımalarıdır (Usta, 2009, s. 100). Diğer yandan, toplum içinde bireyin sosyal kimlik tanımlamaları, ‘gruplaşma’ ve ‘kendini bir gruba ait hissetme’ eğilimi içinde oluşu, onu aidiyet noktasında bir sosyal kimlik tanımlaya yöneltebilir. Bu noktada da sosyal kimlik teorisi ekseninde ‘biz’lik durumu, ait olmayı içeren psikolojik bir kavram haline gelmektedir (Madran, 2012, s. 74-77).

Bu çıkarımdan hareket ile milli kimlik tanımlaması yapmamız önem kazanmaktadır. Çünkü kimlik aracılığı ile bireylere bir ortak bir tarih, sosyal bağlar ve kolektif bir ruh verilmektedir. Kimlik ile birlikte ortak değerler üzerinden gerçekleştirilen “biz” tanımlaması ile birey ortaklıklar üzerinden varoluşunu yorumlayarak ortak bir kader duygusuna yönelmektedir. Anthony Smith milli kimliğin temelini i) tarihi toprak ülke ya da yurt, ii) ortak mitler, iii) ortak kitlesel kamu kültürü, iv) toplumun tümü için geçerli ortak hak ve görevler ve v) ortak bir ekonomi olarak beş temel faktörü ortaya koymaktadır. Smith, etnik kimliğin gücüne bağlı olarak bu kimliğe bağlı milletin doğma ihtimalinin de yüksek olacağını belirtmektedir (Smith, 2002, s. 118).

Biz ve onlar tanımlamalarında bir diğer nokta da sosyal sınıflandırmadır. Buradaki temel nokta esasında bireyin kalıpyargıların yani, Madran (2012) ifadesi ile “bireylerin toplumsal gruplara ilişkin bilgi, inanç ve beklentilerini içeren bilişsel bir yapı”nın oluştuğu aşama olmasıdır (s. 79). Dolayısı ile kalıpyargılar, “belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran” imgelerin yaratımını kolaylaştırabilmektedir (Göregenli, 2012, s. 23). Böylece kalıpyargılar, belirli bir kültürün içinde her grubun üyeleri için ‘beklenen davranış’ kalıplarını da belirleme noktasına sahiptir. Madran bu noktada beklentilerin etkisine dikkat çekmektedir. Çünkü beklentiler esasen diğerlerini tanımlama anahtarı haline gelebilmektedir. Beklentiler, “davranışsal eğilim”ler üzerinden aynı gruba ait bireylerin benzer davranışlar ile hareket etmesi algısı yaratabilir. Madran buna;

“Müslüman kadınların başı kapalıdır”, “Hemşireler yardımseverdir”, “Erkekler matematikten anlar” gibi örnekler vermektedir (Madran, 2012b: s. 32-33).

Bu noktada kalıpyargıların ve önyargıların bizi uluslararası alanda götürdükleri nokta üçüncü dünya ülkeleri ya da geri kalmış ülkeler gibi adlandırılmalar ile birinci ve ikinci dünyanın kendini koyduğu konumun farklılaşmasında görülebilir. “Medeniyetler Çatışması” ekseninde Avrupa daha ilk aşamada Doğu medeniyeti ve İslam’dan ya da Asya’dan farklı bir temeldedir. Huntington Soğuk savaş sırasında dünyanın Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalara şeklinde olan ayırımına karşı çıkarak; bu bölünmenin siyasi veya ekonomik sistemleri veya ekonomik kalkınma düzeyleri açısından değil, daha çok kültür ve medeniyetleri açısından gruplandırmalar üzerine kurulu olması gerektiğine dikkat çekmiştir (Huntington, 1993: s. 4). Yani gelişmişlik ve kalkınma kriter olarak sistem aktörlerini belirlememekte bunun yerine kültür ve medeniyetler belirleyici kriter haline gelmektedir. Bunun sonucunda Avrupa her ne kadar insan hakları, demokrasi vb. durumlar ile sisteme yön veren değerlerin temellerine sahip olsa da esasında AB’nin yarattığı evrensellik içinde ötekileri yaratmakta ve uluslararası alanda da bunu devam ettirmektedir (Özcan, 2020, s. 234). Bu nedenle de kalıp yargılar ve ötekilik Orta Doğu özelinde kadınları da farklılaştıran bir bakış açısının içine hapsedmektedir. Nitekim Mohammed, “bastırılmış Arap kadınının imajı”nın Batı da pek çok şey, göz ardı eden bir noktada olduğunu belirtmiştir. Bu stereotiplerimş imaj, Batı ile Orta Doğu’daki kadınların mücadelesinin farklı olduğu yanılıısına yol açmaktadır (Mohammed, 2018).

Toplumsal Cinsiyet ve Modern Dünyada Kadın

İlk olarak, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kavramları arasındaki farkı ortaya koymalıyız. Giddens, cinsiyet kavramının “bedenin erkek ya da dişi olarak” anatomik ve fizyolojik farklılıklara dayandığını ifade etmiştir. Bu açıdan toplumsal cinsiyet ise toplumsal ve kültürel farklılıklara bağlı bir kavramdır (Giddens, 2012, s. 504). Toplumsal cinsiyet, kadınların ve erkeklerin biyolojik özellikleriyle ilişkili, sosyal olarak inşa edilmiş roller ve davranış kalıpları ortaya koymaktadır. Burada kültürün önemi, kadınların yanı sıra erkeklerin, herhangi bir toplumda cinsiyet rollerinin uygun şekilde bölünmesiyle ilgili baskın tutumları, değerleri ve inançları şekillendirmektedir (Inglehart & Norris, 2005, s. 8). Burada karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı; “erkek veya kadın olmanın fiziksel ve / veya sosyal durumu” şeklinde tanımlanmaktadır. Scoott, kavramın (gender) bunun Amerikalı feministler tarafından ortaya çıkarıldığını ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ile

biyolojik determinizmin reddedildiğini belirtir. (Scott, 1986, s. 1054).

Toplumsal alanda kadınların karşılaştığı zorluklar ilginç bir şekilde günümüzde, 1955'te Duverger'in dikkatini çektiği gerçeklikten çok farklı değildir. Özellikle demokratik sistemler içinde oy konusu ve oy verme hakkı en dikkat çeken durumdur. Duverger'e göre, seçim, demokratik bir sistem altında siyasi yaşamın temel eylemi olarak görülmelidir ve tüm demokrasi teorileri, halkın seçilenler tarafından temsil edilmesi üzerine kurulmuştur. Dolayısı ile özgür bir oyla yönetilenler tarafından iktidarın seçilmesi demokratik sistemin kilit taşıdır (Duverger, 1955). Bu noktada Tablo I incelendiğinde modernleşme aşamaları ile sunulan bir dizi değişim görülecektir. Buradaki temel konu esasında sanayileşme sonrası toplumları karakterize eden, şimdi tanıdık gelen sosyal ve ekonomik değişimlerdir. Bunlar, yüksek düzeyde eğitilmiş, yetenekli ve uzmanlaşmış bir iş gücünün yükselişini; nüfus kentsel alanlardan banliyö mahallelerine ve ulusal sınırlar arasında göç de dâhil olmak üzere daha fazla coğrafi hareketliliğe kaymaktadır; yükselen yaşam standartları ve artan boş zaman; hızlı bilimsel ve teknolojik yenilik; kitle iletişim kanallarının, teknolojilerinin ve pazarlarının genişlemesi ve parçalanması; gücün ulus-devletten küresel ve yerel seviyelere doğru kaymasıyla çok katmanlı yönetişimin büyümesi; pazarın serbestleştirilmesi ve kâr amacı gütmeyen sosyal koruma programlarının genişletilmesi; geleneksel çekirdek ailenin erozyonu ve ev, aile ve işgücü içinde cinsiyet rollerinin eşitliğinin artması (Inglehart & Norris, 2005, s. 12).

Tablo I: Toplumsal modernleşme aşamalarının tipolojisi

	Tarımdan Endüstriyel toplumlara toplumsal aşamaların tipolojisi	Endüstriden Sanayi sonrası toplumlara
Nüfus	Nüfus tarım köylerinden metropoliten yerleşimlere kaymaktadır.	Kentsel alanlardan banliyö mahallelerine yayılma. Daha çok kültürlü toplumların yükselişini üreten ulusal sınırlar boyunca göç de dâhil olmak üzere daha fazla sosyal coğrafi hareketlilik
İnsan Sermayesi	Eğitim, okuryazarlık ve aritmetik düzeylerinin artması ve temel eğitimin yaygınlaşması.	Özellikle ortaöğretim ve üniversite düzeyinde yükselen eğitim düzeyleri, artan insan sermayesi ve bilişsel beceriler üretmektedir.

İşgücü	Özütünü çıkarma ve tarımdan imalat ve işleme aşamasına geçiş.	Özel ve kamu sektörlerindeki mesleki ve idari mesleklerin yükselişi ve daha fazla mesleki uzmanlık.
Sosyal durum	İşçi sınıfının ve kentsel burjuvazinin yükselişi ve köylü toplumunun ve geleneksel toprak çıkarlarının azalması.	Doğumla atfedilen mesleki ve sosyal rollerden örgün eğitim nitelikleri ve kariyerlerinden elde edilen statüye geçiş.
Yaşam koşulları	Gelişen yaşam standartları, uzun ömür ve artan boş vakit.	Genişletilmiş bir orta sınıfı besleyen ekonomik büyüme, artan yaşam standartları, uzun ömür ve sağlık ve artan boş vakit.
Bilim ve din	İmalat üretiminde sanayi devrimi. Kilise ve devlet arasında artan ayırım. Dini mezheplerin ve mezheplerin çeşitlendirilmesi.	Hızlı teknolojik ve bilimsel yenilik. Dini otoriteyi zayıflatan sekülerleşme süreci
Kitle iletişim araçları	Kitleli tirajlı gazete ve süreli yayınların daha geniş mevcudiyeti ve yirminci yüzyıl boyunca elektronik kitle iletişim araçlarına erişim.	Kitle iletişim araçlarının kitle yayıncılığından, pazarlar ve teknolojiler arasında medya kuruluşlarının parçalanmasıyla, daha uzmanlaşmış yayıncılığa geçiş.
Hükümet	Franchise (satış hakkı verimi) genişlemesi, Weberian bürokratisasyonun büyümesi ve hükümetteki yasal-rasyonel otoriteye güvenilmesi.	Küresel ve yerel düzeylerde çok katmanlı yönetişimin büyümesi ve kâr amacı gütmeyen sektördeki genişleme.
Sosyal koruma	Refah devletinin erken temellerinin gelişimi ve hastalık, işsizlik ve yaşlılık için sosyal koruma unsurları.	Piyasanın serbestleştirilmesi ve devletin daralması, sosyal korumayı giderek kâr amacı gütmeyen kuruluşlara ve özel sektörlere kaydırıyor.

Aile yapıları	Geniş aileden çekirdek ailelere geçiş, doğurganlık oranındaki kademeli azalma.	Çekirdek ailenin erozyonu, geleneksel olmayan hane halklarının büyümesi ve değişen evlilik ve boşanma kalıpları.
Cinsiyet rolleri	Daha fazla kadının ücretli işgücüne girişi.	Evde, ailede ve işyerinde iş bölümünde artan cinsiyet eşitliği ve ücretli işgücünde kadınların (özellikle evli kadınlar) yükselişi.
Kültürel değerler	Maddi güvenlik, geleneksel otorite ve toplumsal yükümlülükler.	Yaşam kalitesi sorunları, kendini ifade etme, bireysellik ve postmateryalizm
Kaynak: (Inglehart & Norris, 2005, s. 13-14)		

Ancak modernleşme aşamaları olarak Inglehart ve Norris'in belirttiği noktalar esasında Avrupa'da pek çok ülke açısından da yakın dönemde kendinin gerçekleştirmiş durumlardır. Durverger'in çalışmasına dönecek olur isek, Duverger İsviçre örneğini daha önce belirtmiş olduğumuz gibi dönemin istisnası olarak ele almıştır. Öte yandan Norveç'te, kadınların oy hakkı 1901'de Belediye seçimleri için ve 1907'de Parlamento seçimleri için tanındığı belirtilirken, bu sınırlı oy hakkına karşılık erkeklerin 1898'den itibaren genel oy hakkına sahip olduklarını vurgulamıştır. Yine Almanya'da, evrensel kadınların oy hakkı 1919'da tanıtılırken, Fransa ve Yugoslavya'da 1945'te verilmiştir (Duverger, 1955). Dolayısı ile Orta Doğu ve Avrupa'da kadın hareketlerinin ve haklarının kat ettiği yol elbette farklıdır ancak total olarak düşünüldüğünde kadın haklarında birinci ve ikinci dalgaların özellikle yüzyıl içinde gerçekleşmesi de düşündürücüdür.

Ortadoğu'da Kadın Olmak

Ortadoğu'da kadınların statüsünü içeren yasal konular Batı'dakilerden oldukça farklıdır. Aksu, modernleşme hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Mısır'da yarattığı etkiye dikkat çekerek bu ülkelerde 19. Yüzyılda "kadın sorunu" nun hem kadın, hem de erkeler tarafından tartışıldığı belirtilmiştir. Buradaki temel konular evlilik, boşanma, miras gibi medeni hukuk alanlarındaki reform taleplerinde öncelikle ortaya çıkan durumlardır. Yine, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kadınların dernek faaliyetleri de önemli bir gelişmedir. Örneğin *Ulviye Mevlan* tarafından 1913 yılında, "Osmanlı

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti” adıyla kurulan dernek, 1913-1921 yılları arasında “Kadınlar Dünyası” adında bir dergi de çıkarmıştır (Gökçimen, 2008, s. 58-59). Yine 1906 yılında İran ve 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğunda 1908’deki anayasal reformlar ile kamusal alana çıkmaları, siyasal gösterilere katılmaları, dergi ve gazetelerde görüşlerini ifade etmelerinin önü açılmıştır (Bora, 2008, s. 58-59).

Mısır örneğine baktığımızda da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Mısır’da milliyetçi hareketlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde gelenekler ile sıkı sıkıya bağlı kadınların durumlarının çok değiştiği söylenemez ancak, 1870’li ve 1880’li yılların başlarında, kadınların başarıları, geleneksel cinsiyet rollerinin ötesine geçme yönelik adımlar ile değişmeye başlamıştır. Kadınların ilk biyografik sözlükleri Meryem El Nahhas (1856-1888), Nawfal’ın annesi ve Zaynab Fawwaz (1860-1914) tarafından yayınlanmıştır. O dönemde Al-Nahhas, Mısırlı feminist uyanış tarihinin ön saflarında olmuştur. Feminist hareket geliştikçe kadın yazarların çalışmalarının belirgin bir şekilde değişmiş ve kadınlar milliyetçi hareketi hakları için araç olarak kullanmaya başlamıştır. Kadınlar, eğitimin ve feminist bir farkındalığın onları daha iyi vatandaşlar haline getireceğini savunmuştur (Ramdan, 2013, s. 41-43).

As’ad AbuKhalil, Ortadoğu’da kadınların karşı karşıya olduğu zorlukların tartışılmasında, kadın yaşam tarzlarının ve koşullarının çeşitliliğinin kaybolduğuna ve Batılılar içinde bu konunun bir anda basmakalıp bir hale geldiğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle de Ortadoğu kadınlarının pasif, zayıf ve her zaman örtülü olduğu söylenmektedir. Afganistan’da, Suudi Arabistan’da ya da diğer ülkelerde cinsiyetçiliğin versiyonları esasında oldukça benzer-sizdir (AbuKhalil, 2005). Ancak bu durumla birlikte gözden kaçmaması gereken Ortadoğu coğrafyasında milliyetçi elitler aracılığı ile modernleşmenin gerçekleşmesidir. Aksu, bölgede *modernleşmenin “gelenekselden kopuş ve yeni bir dünyayı kurma” hikayesinden çok, geleneğin ve “yeni”nin yeniden tanımlanırken yeni iktidar ilişkilerinin kurulup işler hale getirilmesi süreci* olduğuna dikkat çekmiştir. Buradaki temel sorun kadınların kendilerini toplumsal alanda var etme çabalarıdır (Bora, 2008, s. 59-61).

Öte yandan 1956’da “Kişisel Durum Kanunu” kabul edilmesinden sonra Tunuslu kadınların özel ve kamusal hayata katılımlarını kolaylaştırmıştır. İlgili Kanun ile evlilik, boşanma, miras, nafaka, çocuk velayeti ve evlat edinme gibi önemli konularla düzenlenmiş ve Arap Müslüman dünyasında, bu kuralların yürürlüğe girmesi ile Tunuslu kadınların özgürleşmesinin de önü açılmıştır. 1957’de kadınlar seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkını kazandılar.

1958'de evliliklerin tescil edilmesini gerektiren bir yasa kabul edildi ve evlat edinme yasallaştırıldı. Bugün, Tunus'ta kadınlar genellikle erkeklerinkine eşit bir eğitim seviyesine sahiptir (Rayed Khedher, 2017). Bu açıdan Tunus örneği Orta Doğu içinde önemli örneklerden biridir.

Arap Baharı sürecinde kadınların rolüne bakıldığında 2010 itibari ile başlayan bu süreçte kadınların öne çıktığı görülmektedir. Mohammed Buzazi Aralık 2010'da kendini ateşe verdiği Orta Doğu'da kadınlar içinde yaşanacak büyük bir değişim sürecini başlatmıştır. Buradaki temel sorun sadece erkekler için değildir. Ülkede yoksul vatandaşlar için sosyal adalet arayışı, artan işsizlik, siyasi özgürlük isteği gibi pek çok sorun kadın erkek ayrımı gözetmeyen konulardır (Arshad, 2014). Tunus'ta toplumun her kesiminden kadınların, Arap baharını başlatan ayaklanmada kilit rol oynadıkları görülmüştü. Yine Kahire'de sadece protestolarda değil, Tahrir Meydanı'nda da kadınlar yer almıştır. Kadınlar bu süreçte yiyecek teslimatları, battaniyeler ve tıbbi yardım düzenlemeye dâhil olmuşlardır. Yemen'de de süreç farklı olmamış ve Ali Abdullah Saleh'in uzun süreli iktidarına karşı Tawakul Karman isimli genç bir kadın üniversite kampüsünde gösteri protesto yapmış ve akabinde de devrimin liderlerinden biri olmuştur. Bahreyn'de de kadınlar başkentte İnci Meydanı'nda gerçekleşen protestolara katılmış, hatta bazıları protestolarda çocuklarıyla birlikte yer almıştır. Zainab El-Khawaja Bahreyn'de gerçekleşen protestolarda öne çıkan isim olmuştur (Women have emerged as key players in the Arab spring, 2011). Son noktada kadınlar Orta Doğu'da yaşanan değişim sürecinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmişlerdir. Ancak esas nokta daha önce de değindiğimiz gibi süreç sonrasında kadınların sahip oldukları ve olmadıklarıdır.

Sojberg ve Whooley (2015), Arap Bahar'ını bir olay olarak değil, dini, politik ya da sosyal olarak olayların göstergesi olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu açıdan onlara göre, "Arap Baharı" terimi çok basit görülmekle birlikte, Arap baharında tekil bir kadın deneyimi olduğunun öne sürülmesi de yine basit bir temelde konuyu okumaktır (Sjoberg & Whooley, 2015). Nitekim tam bu noktada Orta Doğuda kadınların öteki dünyanın ötekisi haline geldiklerini görüyoruz. Çünkü devrim ve değişim süreçlerine katılan kadınlar Orta Doğu'da yaşanan süreçlerin esasında en aktif katılımcıları olmakla birlikte, kısa süre sonra devrimlerin en büyük kurbanları haline gelmiştir. Kadınlar, Arap Baharı gösterilerinin ön saflarına katılmalarına rağmen, özellikle siyasi düzenlemelerde göz ardı edilmişlerdir. Karman bu nedenle kadınlara "Arap Bahar'ından önce var olanlar gibi küçük kazanımlara razı olmamalıyız" çağrısı yapmıştır (Karman, Women and the Arab Spring).

Ortadoğu'da Siyasi, İktisadi ve Sosyal Hayatta Kadın

1960'larda ve 1970'lerin başında ortak olan bir yaklaşım, ekonomik büyümeyi, kadınların yaşam koşullarında ve statüsünde insani gelişme ve iyileştirmeler elde etmek için en etkili strateji olarak vurgulanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, oluşturulmak istenen bu iyimser tablo küresel gerçekler karşısında darbe almıştır. Çünkü küresel olarak farklılıklara dayalı yoksulluk, adaletsizlik ve eğitimsizlik inşa edilmek istenen kadınların yaşamlarını kolaylaştırma amacının önemli bir antitezi olarak durmakta idi. Afrika, Asya ve Karayipler'in birçok yerinde sömürge yönetiminin sonu, bu toplumlarda refah ve demokrasiyi teşvik etmek için büyük bir fırsat olarak görülmüş, sağlık hizmetlerinin ve yeterli beslenmenin, okulların ve konutların, işlerin ve temel sosyal korumaların genişlemesi, kentsel orta sınıfların arttırılması ve demokratik kurumların ve sivil toplumun konsolidasyonu için adımlar atılmıştır (Inglehart & Norris, 2005, s. 4).

Ancak bölgesel farklılıklar yine karşımıza çıkmaktadır. Pek çok toplumda var olan katı cinsiyet rolleri, kadınların ve erkeklerin toplumsal alandaki iş bölümlerine göre hareket etmelerine benzer olarak eğitim alanında da bölgesel temelde önemli farklılıkları ortaya koymaktadır. Yemen'deki kadınların yüzde 40,5'i okuryazar, Filistin, Katar ve Kuveyt bu oran yüzde 90'ı bulmaktadır (Dalacoura, 2019, s. 10). Yine bölgesel olarak düşünüldüğünde kız-erkek eşitliğinin eğitimdeki yansımaları dikkat çekmektedir. İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim seviyelerindeki kayıt, katılım ve tamamlanma oranları, son yirmi yılda cinsiyet eşitliğine yönelik ilerlemeleri göstermektedir (Gaining Momentum In The Middle East And North Africa Regional Report, 2016, s. 13). Ancak buradaki temel sorun Arap Baharı süreci ile birlikte bölgede yaşanan çatışmalar ve bunun etkileridir. MENA bölgesi birçok çatışma ve kriz nedeni ile her beş çocuktan biri okula gidememektedir. 2017 yılı sonunda Suriye, Irak ve Yemen'de yaşanan silahlı çatışmalar nedeni ile okula gidemeyen çocuk sayısının 2007 yılındaki 14,3 milyon olan sayıdan daha fazla olduğu tahmin edilmiştir. Yine çocuklar okula erişebilseler dahi birçok kişi için, bir sınıfta öğrenme durumu bölgede yaşanan çatışmalar nedeni ile tehlikeye girmektedir. UNICEF'e verilerine göre Suriye, Irak, Yemen ve Libya'da 8.850'den fazla eğitim tesisine saldırmış ve imha edilmiştir (Education, 2019).

Kadınların iş gücü olarak geri de kaldığı en önemli bölgelerden biri olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi (MENA) ayrıca dünya çapında en yüksek genç işsizlik oranına sahip bölgedir. Bu durum özellikle genç kadınlar açısından daha görünür sonuçlara sahiptir. Arap Baharı süreci sonrasında da sorunun devam etmekte olduğu görülmektedir. 2015 yılında kadınların

yüzde 27'sinin işgücüne katılmasına karşılık, erkeklerin yüzde 77'si işgücüne dâhildir. Nitekim iktisadi alanda olduğu gibi siyasi alanda da bölgesel temelde ülkelere göre değişen ve kurulan toplumsal yapıların kadınların önemli ölçüde sınırlandığı söylenebilir. Ancak 2011 yılında Arap Baharı ile Orta Doğu'da belli ülkelerde eski yapılar değişmeye başlamış ve buna bağlı olarak da kadınlar siyasi alanın önemli aktörleri olarak sivil katılım dalgası yaratmaya başlamıştır (Promoting women's empowerment in the Middle East and North Africa A rapid evidence assessment of labour market interventions, 2017, s. 2). Bu tabloya karşılık kadınlar, MENA ülkelerinin büyük çoğunluğunda eğitimde en büyük istihdam payını oluşturmaktadır. Bahreyn'de, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlerde çalışanların yarısından fazlasında kadınlar istihdam edilirken, Irak'ta, Tarım ve finansal hizmetler, sağlık ve sosyal hizmetler sektörlerinde eğitim sonrası erkeklere göre istihdam edilen kadınların öne çıktığı görülmektedir. Ancak Dünya Ekonomik Forumu'nun 2020 yılı Cinsiyet Eşitliği Raporu raporunda ekonomik katılım ve fırsat yaratımı noktasında kadınların konumları düşündürücüdür. Temel olarak bölgede var olan iç savaş ve çatışma durumları düşünüldüğünde 153 ülke içinde Suriye ve Irak'ın son iki sırayı paylaştığı görülmektedir. Yine raporda 151. Sırada Yemen, 148. Sırada Suudi Arabistan'ın, 142. Sırada Tunus'un yer almasına karşılık Afrika ülkesi Benin'in 1. Sırada yer alması düşündürücüdür (Global Gender Gap Report 2020, 2020, s. 12).

Bu noktada ilginç bir konuya dikkat daha çekebilir o da gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) ile kadınların durumunun kıyasıdır. Buradaki temel noktamız kısmen de olsa GSYİH'nin durumuna göre ülkelerde bireylerin durumudur. Yani gelirin artışı ya da ülkenin refah seviyesi ile kadınların hakları kıyaslanması temelde Batı ile Doğu arasında çok farklı bir tablo ortaya koymaktadır. Kuveyt, Suudi Arabistan ve Katar'da, kişi başına düşen GSYİH nerede ise İsviçre ile aynıdır (Bkz Tablo III). Ancak bu toplumlardaki kadınlar ofiste çalışmamakta ve hatta oy kullanamamaktalar. Bilindiği gibi uzun bir süre kadınların Suudi Arabistan'da araba kullanması yasaktı bu hak kadınlara 2018 yılında tanınmıştır (Direksiyon yasakları kalktı Suudi kadınlara hâlâ yasak 5 şey, 2018). Benzer şekilde Ortadoğu'da kadınların iş gücüne katılımı da dünyadaki en düşük oranlara sahiptir. Ancak bu durumun genel geçer bir şey olduğu söylenemez çünkü bazı yoksul ülkelerde kadınlar için iş gücü katılımına ilişkin koşullar daha elverişlidir. Örneğin Hindistan'da, kadın hakları da birçok önemli şekilde sınırlı olmasına rağmen, yaklaşık 800.000 kadın yerel yönetimde hizmet vermektedir, tüm yerel Konsey koltuklarının üçte biri onlar için ayrılmıştır (Inglehart & Norris, 2005, s. 5).

Tablo III: Ülkelerin 2012-2018 Arası GSMH Rakamları⁴

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Afganistan	32269589	33370794	34413603	35383128	36296400	37172386
Bahreyn	1315029	1336075	1371851	1425791	1494074	1569439
Bulgaristan	7265115	7223938	7177991	7127822	7075947	7024216
Danimarka	5614932	5643475	5683483	5728010	5764980	5797446
Mısır	88404640	90424654	92442547	94447072	96442593	98423595
Finlandiya	5438972	5461512	5479531	5495303	5508214	5518050
Fransa	65998687	66316100	66593366	66859768	66865144	66987244
Almanya	80645605	80982500	81686611	82348669	82657002	82927922
Yunanistan	10965211	10892413	10820883	10775971	10754679	10727668
Macaristan	9893082	9866468	9843028	9814023	9787966	9768785
Hindistan	1280846129	129609	1310152403	1324509589	1338658835	1352617328
Irak	33157050	34411951	35572261	36610632	37552781	38433600
İtalya	60233948	60789140	60730582	60627498	60536709	60431283
Lübnan	5914621	6262410	6532678	6711121	6811873	6848925
Libya	6320359	6362037	6418315	6492164	6580724	6678567
Norveç	5079623	5137232	5188607	5234519	5276968	5314336
Oman	3764805	4027260	4267348	4479219	4665935	4829483
Katar	2336574	2459198	2565710	2654374	2724724	2781677
Somali	13063706	13423576	13797201	14185613	14589119	15008154
İsveç	9600379	9696110	9799186	9923085	10057698	10183175
İsviçre	8089346	8188649	8282396	8373338	8451840	8516543
Suriye	19584274	18715672	17997408	17453933	17068002	16906283
Tunus	10952951	11063201	11179949	11303946	11433443	11565204
BAE	9197910	9214175	9262900	9360980	9487203	9630959
Birleşik Krallık	64128226	64613160	65128861	65595565	66058859	66488991
ABD	316057727	318386421	320742673	323071342	325147121	327167434
Yemen	25147109	25823485	26497889	27168210	27834821	28498687
Belçika	11159407	11209057	11274196	11331422	11375158	11422068
İran	76481943	77465753	78492215	79564016	80673951	81800269
Suudi Arabistan	30052518	30916994	31717667	32442572	33099147	33699947
İspanya	46620045	46480882	46444832	46483569	46593236	46723749

Kaynak: (World Development Indicators- Data Sets, 2012-2018)

4 World Development Indicators, DataBank 2012-2018 data setinden hazırlanmıştır.

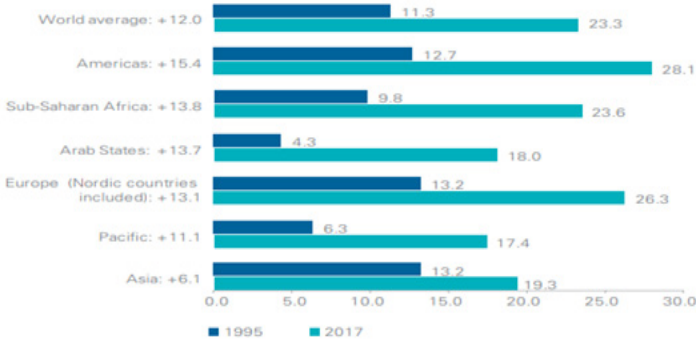
Kadınların işgücüne katılımı ve iktisadi şartları ile gayrisafi hasılları net sonuçlar ortaya koymamaktadır. Bunun yanı sıra kadınların toplumsal ve siyasi alana girişi için Orta Doğu ülkeleri birtakım yeni kanun ve strateji planları hazırlamaktadır. Tablo II 'de yer aldığı şekli ile Bahreyn, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Filistin, Tunus, Yemen ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) 2006 yılından başlayarak kendilerine yeni stratejiler belirlemişlerdir. Bu stratejiler esas olarak cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi, cinsiyete dayalı şiddetle mücadele ve kadınların ekonomik güçlendirilmesinin güçlendirilmesi üzerine odaklanmaktadır. Bazı ülkelerde iş-yaşam dengesi (Bahreyn, Mısır, Ürdün ve Fas) veya cinsiyet çeşitliliğini (Bahreyn, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas ve Filistin Yönetimi) geliştirmeye odaklanmaktadır. Ancak bu gelişmeler, kadınların toplumdaki rolünü daraltma riskini taşımakta ve bu da kadınların ekonomik ve kamusal yaşamda güçlenmesi için kısıtlamalar getirebilmektedir. Ayrıca, bölgedeki toplumsal cinsiyet eşitliği reformlarının tam potansiyelini elde etmek için bölgesel ve uluslararası toplumsal cinsiyet eşitliği standartlarıyla uyumlaştırmanın güçlendirilmesi ve uygulama kapasitelerinin, ilgili becerilerin ve hesap verebilirlik önlemlerinin sağlanması gerekecektir. (CAWTAR, 2014). Bu noktada kadınların haklarına ilişkin atılan bu adımların karşılıklarının olup olmadığı düşündürücüdür. 2020 yılı Cinsiyet Eşitliği Raporu raporunda yer alan 153 ülke içinde 133. sırada Bahreyn, 134. sırada Mısır, 138. sırada Ürdün, 145. sırada Lübnan, 150. sırada Suriye, 152. sırada Irak ve 153. sırada Yemen yer almaktadır (*Global Gender Gap Report 2020*, 2020, s. 9).

Tablo II: Ulusal Cinsiyet Eşitliği Stratejileri

Ülkeler	Strateji Adları
Bahreyn	Bahreynli Kadınların İlerlemesi İçin Ulusal Plan (2013-2022)
Mısır	Mısır Ulusal Konseyi (NCW) Cinsiyet Eşitliği Stratejisi
Ürdün	Ürdün'de Kadınlar İçin Ulusal Strateji (2012-2015)
Lübnan	Ulusal Strateji (2011-2021); Ve Ulusal Eylem Planı (2013-2016)
Fas	L'agenda Gouvernemental Pour L'égalité 2011-2015
Filistin	Sektörler Arası Ulusal Cinsiyet Stratejisi 2011-2013 Otoritesi
Tunus	Stratégie De La Lutte Contre La Violence À L'égard Des Femmes Au Sein De La Famille Et De La Société
Yemen	Kadın Gelişimi İçin Ulusal Strateji (2006-2015)
BAE	Kadınların İlerlemesi İçin Ulusal Strateji (2002-2014)
Kaynak: OECD Survey on National Gender Frameworks, Gender Public Policies and Leadership (updated in 2014) (Akt: OECD; CAWTAR; Women in Public Life Gender, Law and Policy in The Middle East and North Africa, (Erişim: http://www.oecd.org/mena/governance/women-in-public-life-mena-brochure.pdf))	

Kadınların bölgede siyahi hak kazanımları noktasında da esasında önemli adımlar dikkat çekmektedir. Sjoberg ve Wooley, Arap Baharı'nda kadınların başarılarını kutlayan anlatılarda toplumsal cinsiyet ve hareketlere katılımın şüpheli açıklamalar ile yaklaşılmasına yer vermişlerdir. Buradaki temel nokta kadınların karşılaştığı önce ve sonrası sorunların hak kazanımları ve kayıpları noktasında sorgulanmasıdır. Çünkü bölgedeki ayaklanmalardan ve rejim değişikliklerinden önceki kadınların konumunda sınırlı kazanımlar ya da potansiyel riskleri temsil ettiği düşüncesi ile kayıplar söz konusudur (Sjoberg & Whooley, 2015, s. 271) Bunları birkaç örnek ile açıklamak gerekir ise 1994 yılında, Umman'da kadınlar parlamento seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkı verilmiştir. Buna karşılık 2005 yılında Kuveyt'te, 2002'de Bahreyn'de ve 1999'da Katar'da belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı verilmiştir. En ilginç örnek olarak Suudi Arabistan'da kadınların 2015 yılında ilk kez yerel seçimlere katılmasına izin verilmiştir. Ki bu Arap Baharı süreci sonrasında geldiği için önemli bir örnek olarak görülebilir (Dalacoura, 2019, s. 16). Yine Fas, 2011 Arap ayaklanmaları geniş kapsamlı anayasa reformları benimsemiş ve bunlar arasında seçim cinsiyet kotasının kadınlar için 30 ila 60 arası koltuk ayrılmış olması da dikkat çekicidir. İlginçtir ki katılım oranları 2007'de yüzde 10,5'ten 2016'da yüzde 20,5'e kadar çıkmıştır (Women in parliament in 2016 : The year in review, s. 4). Buna karşılık Mısır'da ise 1979'dan beri uygulamada olan mecliste en az 64 kadın vekil olmasını öngören kota kaldırılmıştır (Seçimlerde kadın kotası gerekli mi?, 2012). Böylece 2013 yılı için Mısır'da kadınların durumu Thomson Reuters'ın araştırmasına göre Suudi Arabistan'dan sonraki en kötü örnek haline gelmiştir (Arap Baharı'nda beklenmedik 10 sonuç, 2013).

Ürdün'de de kadınların siyasi katılımında önemli bir kazanç elde etmiştir. 2016'da kadınlar, alt meclisteki 130 koltuktan 30'unu kazanmıştır (Women in parliament in 2016 : The year in review, s. 4-6). Grafik I'de görüldüğü gibi kadınların 1995 yılında ülkelerinde siyasi sistemde sahip oldukları 4,3'lük oran 2017 yılında yaklaşık dört kat artmış ve 18'e çıkmıştır. Böylece bu sonuçları okumamız gerekir ise kadınlar Altan-Olcay'ın da dikkatini çektiği gibi bölgede yaşanan gelişmeler karşısında oraya koydukları aktif katılım ile var olan ırkçı "Ortadoğulu kadın" mantığına da büyük bir darbe vurmuştur (Altan-Olcay, 2015, s. 10).

Grafik I: Parlamentolarda kadınların dünya ve bölgesel ortalamaları, 1995 ve 2017

Kaynak: (Women in parliament in 2016 : The year in review)

2020 yılı verileri noktasında bölgeye bakıldığında da esasında durumun hedeflenen hak kazanımlarından uzak olduğu söylenebilir. Çünkü yine Cinsiyet Eşitliği Raporu'na referans ile MENA bölgesinin, küresel cinsiyet farkı endeksindeki durumu yüzde 61.1 ile tüm bölgelerin⁵ en düşük puanıdır. Bölgeler arasında var olan bu aralığın kapatılmasına ilişkin MENA ülkelerinin hızlı bir ilerleme kaydetmediği de görülmektedir. 2006 yılından bu yana 3.6'lık bir puan ilerlemesi olması rapora göre önümüzdeki 150 yıl içinde farkın ancak kapanabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır (Global Gender Gap Report 2020, 2020, s. 22-23).

Son noktada Arap Baharı'nın kadınlar üzerindeki etkisi pek çok açıdan sorgulanmalıdır. Bu noktada Orta Doğu'da kadınların yerinin sorgulanması Sjoberg ve Wooley'in dikkatini çektiği gibi demokrasi (Batı, liberal) ve "öteki" (Arap, İslam) arasındaki ilişkilerin varsayımları arasında, Arap dünyası ya temel öteki olmanın ötesine geçmekte ya da geri kalmışlık içinde sıkıştırılmaktadır (Sjoberg & Whooley, 2015, s. 276-277) Dolayısı ile de öteki yaratımında değindiğimiz gibi Batı karşısında belli imajlar üzerinde okunan bir kadın algısı yaratımı söz konusu olmaktadır. Bu ise Arap dünyasının Batı'ya ne kadar benzer hale geldiği veya Arap dünyasının ne kadar geride kalmasıyla yarattığı farkın anlatılmasında saklıdır (Sjoberg & Whooley, 2015, s. 277).

Sonuç Yerine

Kadınların hak kazanımı ve bunu sürdürmeleri noktasında Orta Doğu örneği 21. yüzyılda pek çok farklı gelişmenin merkezinde bir bölge olmuş ve

5 Araştırma kapsamında bölgeler 8'e ayrılmıştır. Bunlar: Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika ve Karayipler, Doğu Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik, Sahra-altı Afrika, Güney Asya ile sonuç olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dır. (Global Gender Gap Report 2020, 2020)

olmaktadır. Bu noktada özellikle Arap Baharı ve sonrasında Orta Doğu'da var olan sürecin kadınlar nezdinde tam anlamı ile haklar ve kazanımlar noktasında karşılık bulduğunun söylenmesi zordur. Orta Doğu'da Arap Baharı süreci ile kadınların karşılaştığı gerçeklik, hak ve özgürlüklerini arttırma adına önemli adımları kapsayan bir dönem olsa da aynı zamanda bölgede yaşanan çatışmalar nedeni ile pek çok sorun bu süreçlere farklı ülke örnekleri üzerinden kadın haklarına ket vurmaktadır. Tunus örneğinde yaşanan olumlu gelişmelere karşın, Mısır gibi örnekler de kadınların özgürlük ve hak alanlarının kısıtlandığı durumlara yol açan adımların söz konusudur. Yine yayınlanan rapor ve çalışmalarda kadınların küresel sıralama içindeki yeri düşündürücüdür. Bu bağlamda Orta Doğu'da yaşananların özellikle kadınlar üzerindeki etkisi kahraman-mağdur durumlarını ortaya çıkaran ilginç tezatlar oluşturmuştur.

Ancak Orta Doğu'nun bölgesel olarak Batı nezdinde öteki olmasının yanı sıra kimlik inşası ve toplumsal cinsiyet rolleri noktasında da, bölgede her açıdan farklılıklar kendini göstermektedir. Uluslararası alanın öteki niteliğinde kısmen algıya sahip olan bu yerde kadınlar bir anlamda "ötekinin ötekisi" konumunda kalmaktadır. Bu açıdan bölgede yaşanan gelişmelerde kadınların rolleri ve hak arayışları her geçen gün daha anlam ve önem kazanmaktadır. Nitekim Orta Doğu bölgesinde kadınların özellikle Batı medyası ve çalışmalarında sayılar üzerinden okunması zorlu bir sürece işaret etmektedir. Çünkü daha ilk aşamada benzerlikler ve farklılıkların araştırıldığı ve kendi özelliklerinin bir anlamda göz ardı edildiği görülmektedir. Ancak Orta Doğu'da kadınların, Arap Baharı süreci ve akabinde seçme seçilme hakları ya da iktisadi alanda var olma çabası içinde kendilerini ifade etmeleri dikkat ile takip edilmelidir. Son noktada bu süreçte kadınların sayısal veriler ya da bölgesel kadercilik ile öteki olarak görülmeden, sürecin takibi ve bunun da benimsenerek gerçekleşmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- AbuKhalil, A. (2005, 10 11). *Women in the Middle East*. https://ips-dc.org/women_in_the_middle_east/ adresinden alındı.
- Altan-Olcay, O. (2015). Politics of critique: Understanding gender in contemporary Middle East. *Geoforum*, 9 (13), 9-13.
- Arshad, S. (2014, 01 24). *The Arab Spring: What did it do for women?* Middle East Monitor: <https://www.middleeastmonitor.com/20140124-the-arab-spring-what-did-it-do-for-women/> adresinden alındı.
- BBC. "Arap Baharı'nda beklenmedik 10 sonuç". (2013, 12 13) : https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/12/131213_arap_bahari adresinden alındı.
- BBC Türkçe, "Direksiyon yasakları kalkan Suudi kadınlara hâlâ yasak 5 şey". (2018, 08

- 21): <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44576510> adresinden alındı Bora, A. (2008). Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(39), 55-69.
- CAWTAR. (2014). *Women in Public Life Gender, Law And Policy in The Middle East and North Africa*. <http://www.oecd.org/mena/governance/women-in-public-life-mena-brochure.pdf>: OECD.
- Dalacoura, K. (2019). *Women And Gender In The Middle East And North Africa: Mapping The Field And Addressing Policy Dilemmas At The Post-2011 Juncture*.
- Duverger, M. (1955). *The Political Role of Women*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000056649> adresinden alındı.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (C. Güzel, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi. *Yasama Dergisi* (10), 5-59.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı Ve Ayrımcılık. M. A. Kenan Çayır içinde, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (Ö. Tüfekçi, Çev.) Ankara: Adres yayınları.
- Huntington, S. P. (1993). If Not Civilizations, What? : Paradigms of the Post–Cold War World. *Foreign Affairs*.
- Huntington, S. P. (2005). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (C. S. Mehmet Turan, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları,.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2005). *Rising Tide Gender Equality and Cultural Change around the World 2003*. New York: Cambridge University Press.
- Inter Parliamentary Union. *Women in parliament in 2016 : The year in review*. <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2017-03/women-in-parliament-in-2016-year-in-review> adresinden alındı.
- International Labour Organization Regional Office for Arab States. *Gaining Momentum in The Middle East and North Africa Regional Report*. (2016).
- Karman, T. (2016,). *Women and the Arab Spring*. UN Cronicle: <https://unchronicle.un.org/article/women-and-arab-spring> adresinden alındı.
- Karman, T. (tarih yok). *Women and the Arab Spring*. UN Cronicle: <https://unchronicle.un.org/article/women-and-arab-spring> adresinden alındı.
- Madran, H. A. (2012a). Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık. M. A. Kenan Çayır içinde, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Madran, H. A. (2012b). Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet. M. A. Kenan Çayır içinde, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Milliyet, "Seçimlerde kadın kotası gerekli mi?" (2012, 1122) : www.milliyet.com.tr/dunya/secimlerde-kadin-kotasi-gerekli-mi-1492059 adresinden alındı.
- Mohammed, Y. (2018, 10 16). *Feminists of the West, Women Are Hurting in the Middle East*. Merion West: <https://merionwest.com/2018/10/16/feminists-in-the-west-need-to-see-where-real-battle-is/> adresinden alındı.
- Özcan, M. S. (2020). *Uluslararası Alanda İmparatorlukların Hikayesi: Rusya Federasyonu Örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Özcan, M. S., & Emine Erden Kaya. (2017). Batı Tarihi İçerisinde Kadının Toplumsal ve İktisadi Rolü. *Düşünen Siyaset* (31), 223-240.
- Promoting women's empowerment in the Middle East and North Africa A rapid evidence assessment of labour market interventions.* (2017). IFAD. https://www.ilo.org/employment/areas/youth-employment/WCMS_563865/lang--en/index.htm adresinden alındı.
- Ramdan, N. (2013). Women in the 1919 Egyptian Revolution: From Feminist Awakening to Nationalist Political Activism. *Journal of International Women's Studies*, 14(2), 39-52.
- Rayed Khedher, J. o. (2017). Tracing the Development of the Tunisian 1956 Code of Personal Status. *Women's Studies*, 18(4), 30-37.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91(5).
- Sjoberg, L. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Savaş ve Çatışma: Savaşın Feminist Teorisi.* (O. Aydın, Çev.) İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- Sjoberg, L., & Whooley, J. (2015). The Arab Spring for Women? Representations of Women in Middle East Politics in 2011. *Journal of Women, Politics & Policy*, 36, 261-284.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni.* (H. K. Sonay Bayramoğlu, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.
- Tickner, J. A. (1999). Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations. *Harvard International Review*, 21(4).
- UNICEF (2019). *Education.* : <https://www.unicef.org/mena/education> adresinden alındı.
- Women Deliver.* "Why A Woman's Place is in Politics". (2018, 02 28) : <https://womendeliver.org/2018/womans-place-politics/> adresinden alındı.
- The Guardian.* "Women have emerged as key players in the Arab spring". (2011, 04 22) . : <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/22/women-arab-spring> adresinden alındı.
- The World Bank. *World Development Indicators- Data Sets.* (2012-2018): <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden alındı.
- World Economic Forum. *Global Gender Gap Report 2020.* (2020). http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf adresinden alındı.
- Yuval-Davis, N. (2014). *Cinsiyet ve Millet.* (A. Bektaş, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.